

Teresa Pluskota

Nazwy miejscowe Czernihowszczyzny
w XVII i XVIII wieku na tle toponimii
ziem sąsiednich

W wydanej w 1998 roku monografii, poświęconej toponimii Ukrainy (Pluskota 1998), nie uwzględniłam województwa czernihowskiego z powodu braku materiałów źródłowych z XVI wieku. Czernihowszczyzna należała wówczas do państwa moskiewskiego. Trudności w dotarciu do źródeł ukraińskich i spowodowana tym dominacja polskich wariantów toponimów uniemożliwiały analizę nazewnictwa w kolejnych stuleciach. Uzupełnienie w ostatnim czasie materiału ze źródeł ukraińskich pozwoliło mi wrócić do pozostawionego obszaru.

Dla celów porównawczych posłużyłam się klasyfikacją W. Taszyckiego i wyróżniłam dwie podstawowe grupy: toponimy utworzone od nazw mieszkańców i toponimy, które wcześniej nimi nie były (zob. Taszycki 1946). Mam świadomość ułomności każdej klasyfikacji, ale zasadność tego podstawowego podziału dla toponimii Ukrainy przedstawiłam w wymienionej monografii, podsumowując wiele zagadnień toponimicznych. Wyraźnie widoczny jest proces zanikania nazw pierwszej grupy, dynamika nazw drugiej grupy. Wydzielenie grup semantyczno-słowotwórczych: nazw odpatronimicznych, odrodowych, odsłużebnych w pierwszej grupie i nazw dzierżawczych, topograficznych, kulturowych w drugiej oraz – w kolejnym etapie – wyodrębnienie formantów słowotwórczych pozwoliło mi przedstawić Czernihowszczyznę na tle sąsiednich ziem ukraińskich i zasygnalizować pewne cechy wspólne z toponimią Wołynia, Kijowszczyzny oraz z toponimią rosyjską.

W celu lepszego zrozumienia wielu zjawisk toponimicznych zwrócę uwagę na kilka faktów z dziejów ziemi czernihowskiej, nazywanej też Siewierszczyzną. Historyczny rozwój Czernihowszczyzny ściśle związany jest z historią Rusi Kijowskiej i samego Kijowa. Czernihów miał też ożywione kontakty nie tylko z ziemiami staroruskimi, ale i z Bizancjum, Skandynawią, Europą Zachodnią. W XIV i XV wieku ziemia czernihowska była związana z Litwą.

W kolejnym stuleciu wskutek działań wojennych znalazła się pod panowaniem rosyjskim i pozostała pod zwierzchnictwem Moskwy do początku XVII wieku (Serczyk 1991: 65). Następnie ziemia czernihowska dostała się na krótko pod władzę Rzeczypospolitej (utworzone zostało województwo czernihowskie), aby w II połowie XVII wieku, w wyniku przyłączenia lewobrzeżnej Ukrainy do Rosji, znaleźć się pod jej wpływem (Serczyk 1990: 159). W XVI wieku granice między województwem kijowskim i państwem moskiewskim, a w XVII między województwem kijowskim i czernihowskim, nie były ustalone. Rozstrzygały o nich „już nie komisje, lecz faktyczna przewaga zbrojna lub większe natężenie energii kolonizacyjnej” (Źródła XXII: 16). Faktyczną granicą zamiast Desny stał się dział wodny dorzecza Sejmu i Suły, co odnotowała również powołana w 1638 roku komisja do rozgraniczenia województwa kijowskiego z czernihowskim (tamże). Przyjęłam więc granice przedstawione na mapach atlasu A. Jabłonowskiego (Jabłonowski 1889-1904: m.12).

W XV wieku zostają założone podstawy Kościoła prawosławnego na Litwie. Na jego czele stał metropolita kijowski z rezydencją w Nowogródku. Powstaje biskupstwo czernihowskie. Na początku XVI wieku diecezja czernihowska i smoleńska, po zajęciu przez państwo moskiewskie ziemi siewiersko-czernihowskiej i smoleńskiej, przyłączona została do metropolii moskiewskiej (Bieńkowski 1970: 795). Ta złożoność historii i kultury znajduje odbicie i w toponimii.

Przedstawiony poniżej materiał pochodzi ze źródeł drukowanych i niepublikowanych, ukraińskich (Dok. 1638, Top. XVIII, Ruk. XVII, Ruk. XVIII i in.) i polskich (MK, Pert.). Szczegółowa analiza szerszego obszaru wykazała, że charakter źródeł nie ma większego wpływu na formanty słowotwórcze. Minimalne różnice dotyczą liczby zrostów, które niekiedy zastępowane są zestawieniem w źródle ukraińskim, i nazw z suf. *-ci*, które w XVII i XVIII wieku czasem w źródłach ukraińskich zastępują nazwy z suf. *-yč'i* lub stanowią ich oboczną formę. Polskie wpływy w zapisach, dotyczące rdzeni i niekiedy polskich ekwiwalentów formantów, omawiam po analizie semantycznej. Chciałabym też podkreślić, że dla źródeł rękopiśmiennych i wielu materiałów drukowanych w XVI i XVII wieku ukraiński czy polski charakter źródeł niejednokrotnie nie jest wyrazisty. W źródłach ukraińskich (w dokumentach sądowych) występują teksty napisane po polsku lub po łacinie, czasem są to akta przedstawione na jednej stronie cyrylicą, na drugiej alfabetem łacińskim. Nazwy miejscowe są więc niejednokrotnie tłumaczone, ze zmianą niektórych elementów. Tylko wersję ukraińską mają nazwy zapisane w dokumentach z okresu przygotowań do wojen (i w opisach wojen) Bohdana Chmielnickiego, z rejestracji stanu pułków kozackich i późniejszych dokumentów. Z kolei nazwy odnotowane w kolejnych stuleciach mogą mieć zapis rosyjski. Materiał

podaję więc w źródłowej formie. Ponadto bardzo zróżnicowana jest – co podkreślam niżej – toponimia poszczególnych obszarów, nawet powiatów. Analiza nazw miejscowych Czernihowszczyzny wymaga więc wszechstronnego spojrzenia i szczegółowego rozpatrzenia wielu zjawisk, niniejszy artykuł nie może być więc wyczerpującym opisem toponimii, tylko zasygnalizowaniem zjawisk, ma zwrócić uwagę na pewne zależności między obszarami. Interesuje mnie ten okres, w którym Czernihowszczyzna, tworząc województwo, wchodziła w skład Rzeczypospolitej, i dalszy rozwój toponimii tegoż obszaru w XVIII wieku, już w granicach Rosji. Przy analizie semantycznej podaję tylko przykłady nazw miejscowych z danej grupy semantycznej czy słowotwórczej. Procentowe zestawienie wybranych (największych) grup nazewniczych w XVII i XVIII wieku w województwie czernihowskim i ziemiach sąsiednich przedstawiam w dwóch tabelach. Skupiam się przede wszystkim na nazwach odpatronimicznych, odrodowych, dzierżawczych, ponieważ właśnie te grupy toponimii odgrywały istotną rolę w nazewnictwie Ukrainy XVI-XVIII w. i różnicowały jej obraz.

1. Analiza strukturalno-semantyczna nazw województwa czernihowskiego na tle toponimii Wołynia¹ i województwa kijowskiego

Z dokumentów XVII wieku wypisałam ponad 500 nazw (nazwy wsi, siół, przysiółków, miast, miasteczek), ze źródeł XVIII wieku – prawie tysiąc. Różnica ta wynika nie tylko z faktu, że w XVII wieku wiele miejscowości było spustoszonych w wyniku toczących się wojen, ale i z powodu braku dokładnych spisów. Badany obszar zmieniał dwukrotnie w tym wieku przynależność państwową, zob. wyżej. Ponadto na początku XVII wieku zostało utworzone województwo, a w XVIII stuleciu Czernihowszczyzna weszła w skład guberni małorosyjskiej, potem guberni czernihowskiej (Top. XVIII, SG VII: 141 i in). Dokładniejsze spisy były więc przeprowadzone dopiero w XVIII wieku.

1.1. Toponimy utworzone od nazw mieszkańców

W XVII wieku w województwie czernihowskim toponimy utworzone od nazw mieszkańców mają podobny do powiatu łuckiego udział w toponimii: 20% wobec 22%. W województwie kijowskim wskaźnik danej grupy jest znacznie wyższy i wynosi 32%. Cechą charakterystyczną tej grupy jest niewielka liczba nazw z suf. *-yči* (ze względu na różne warianty formantów przyjęłam

¹ Ze względu na różnice w nazewnictwie 3 powiatów wołyńskich do porównania wybrałam najbliższy badanemu obszarowi powiat łucki. Istotne wydawało mi się odniesienie toponimii Czernihowszczyzny nie tylko do nazewnictwa województwa kijowskiego, ale i Wołynia, który miał trochę inną historię.

ich współczesną formę), przy czym dla XVII wieku – ze względu na mniej liczne przykłady – nie jest widoczne zróżnicowanie powiatów, ale w XVIII wieku zauważyć można, że tylko w powiecie starodubskim ta grupa jest liczna i stanowi 60% toponimów utworzonych od nazw mieszkańców i 15% całego nazewnictwa na tym obszarze, a w powiecie czernihowskim 7%. W rosyjskim nazewnictwie miejscowym nazwy patronimiczne na *-yč'i* są w XVI wieku liczniejsze tylko w toponimii nowogrodzkiej. J. Sosnowski, omawiając toponimię rosyjską XVI wieku, zwraca również uwagę na niektóre cechy wspólne z nazewnictwem ukraińskim i białoruskim i przytacza tezę I. Suchomlina, że wpływy językowe szły do Nowogrodu ze Środkowego Nadnieprza (Sosnowski 2000: 100-101). Toponimia Czernihowszczyzny w tej i kilku innych grupach nazewniczych jest również tego dowodem.

Późniejsza niż w Kijowie obecność Cerkwi na Czernihowszczyźnie wpłynęła na niższy wskaźnik nazw odimiennych (od imion chrześcijańskich) w toponimach odpatronimicznych, ponadto imiona występują w neutralnej formie lub z produktywnym w tym okresie formantem *-ko* (Kerst.: 75), nie ma tu – jak to było w województwie kijowskim (*Tusze, Jsayczicze, Stepankowcze*) – bogatego inwentarza sufiksów w formach odimiennych: por. Cz.: *Jakovlewice* (*Jakiv*, st.ukr. *Iakov*'' Kerst.), *Kirowycze* (*Kyr*'' Kerst.), *Ochrymowicze* (*Ochrim Lew.*), *Wołoszkowice* (*Vołoško* ← *Vołos* – wschodniosłowiański wariant imienia *Vłas* Kerst.), *Антоновичу* (*Anton*'' Kerst.), *Кузьмичу* (*Kuz'ma* ← st. ukr. *Kosma* Kerst.). Podobnie w toponimach odprzezwickowych nieliczne są nazwy zarówno z suf. *-yč'i*, jak i z rozszerzonymi formantami: *-ovyč'i* *-ynyč'i*: *Baranczyce Maior, Dubowice, Губичу* (ukr. *huba* 'warga' Hrin.), *Голубичу* (ukr. *hołub* 'gołąb' Hrin.), *Литвиновичу* i in.

W XVIII wieku zachodzą niewielkie zmiany. Udział toponimów, które zostały utworzone od nazw mieszkańców, pozostaje na zbliżonym poziomie (21%). Identyczny z XVII wiekiem wskaźnik ma również powiat łucki (22%); w województwie kijowskim – po znacznym spadku udziału tej grupy w toponimii – następuje obniżenie wskaźnika, i jest on podobny do wskaźnika pozostałych dwóch obszarów (22%). Minimalnie zmniejsza się w Czernihowszczyźnie wskaźnik nazw na *-yč'i* (7,2% wobec 8%), a wzrasta udział nazw odrodowych, które omówione zostaną niżej. Nieliczne są toponimy z suf. *-any* i z formantem paradygmatycznym, wskazujące na mieszkańców danego obszaru: *Глиняны, Olszany, Nowosiedzi*.

Znikomy jest udział w czernihowskiej toponimii nazw z suf. *-ci*, grupy charakterystycznej dla nazw miejscowych Środkowej Ukrainy (Pluskota 1998: 368-370). Stanowią one w XVII wieku zaledwie około 3%, a w XVIII wieku 1% całego nazewnictwa, por. odimienne: *Jurkowce* (*Jurko* Kerst. ← *Jurij*),

Michnowce (*Mychno*² Kerst. ← *Mychajło*), *Onuszkowce* (*Onuško* Kerst. ← *Onufrij* // *Onoprij*), podobnie w XVIII wieku: *Ильинцы* (*Il'ja* // *Ilija* Kerst.), *Онисовцы* (*Onys*, por. *Onys'ko*, *Onysij* Lew.) i odprzezwiskowe: XVIII w.: *Быховцы* (por. ukr. *bex*, m.in. w zaklęciach: *róža* – ‘choroba’ Hrin.), *Ляшковцы*. Cecha ta nawiązuje do toponimii rosyjskiej, gdzie nazwy patronimiczne na *-ci* mają znikomą udział w nazewnictwie miejscowym (Sosnowski 2000: 185-186, tabele).

Nazwy odrodowe w XVII wieku stanowią jeszcze niezbyt liczną grupę (9%). W XVIII wieku są one szerzej reprezentowane w toponimii (11%). Typ ten produktywny jest w województwie kijowskim³, gdzie bazę dla danego modelu nazewniczego stanowią często hipokorystyczne formy imion chrześcijańskich, np.: *Kostky*, *Jakusze*. Odimienne formy rzadziej występują na Wołyniu. W Czernihowszczyźnie liczne są w imionach – podobnie jak w Kijowszczyźnie – formacje z suf. *-k-*: *Демьянки* (*Dem'janko* ← *Dem'jan* Lew., st.ukr. *Demjanko* Kerst.), *Савенки* (por. *Savyn''* Kerst.), *Гриденки* (*Hrydenko*, por. *Hryd'*, *Hrydnja* G. Kerst.), *Манюки* (*Manjuk* Kerst. ← *Manujił*). Ponad połowa nazw jest odprzezwiskowa: *Зайцы*⁴, *Клевески* (por. ukr. *kłevetaty* ‘dużo mówić’ Hrin), *Лобки* (ukr. *łobko* ‘człowiek z dużą głową’ Hrin.), *Рыжики* (ukr. *ryżyj* ‘ryży’ Hrin.), *Соколки* (*sokołko* dem. do *sokił*), *Тютюры* (por. ukr. *tjutju* ‘krzyk na wilka, psa, człowieka robiącego coś złego’ Hrin.), *Шептаки* (por. ukr. *šeptaty* ‘szeptać, plotkować’ Hrin.) i in.

Pojedyncze przykłady notowane są z dawnymi dwuczłonowymi przezwiskami, por. XVII w.: *Рознопаły* (por. ukr. *pizno* ‘późno’ i *pałyty* ‘palić, strzelać’ Hrin.), *Лесконоги* (por. ukr. *liska* ‘kij, laska’ Hrin. st.rus. *leska* Srezn.) i w XVIII w.: *Голобурды* (por. ukr. *hołyj* ‘goły’ i *burdej* ‘kurna chata’ Hrin.), *Свинопухы* (por. ukr. *svynja* ‘świnia’ i *pucha* w zwrocie: *dobyty do puchy* ‘skończyć z czymś’ Hrin.).

Sporadyczne są toponimy utworzone od nazw służebnych, później odzawodowych: XVII w.: *Łuczники*, *Стрільники*, może *Pralnyki* (ukr. *pral'nyk* ‘wałek do prania’ Hrin.), *Пищики* (*pyščyk* ‘rodzaj instrumentu’ Hrin.); XVIII w.: *Мьлники*; pojedyncze są zapisy nazw odetnonimicznych: *Печенки* // *Печеноги*, *Torki*. W sąsiednich ziemiach zmniejszenie udziału toponimów z suf. *-yč'i*

² Niektóre formy imion mogą występować w wersji staroukraińskiej, dlatego bazą była dla mnie ukraińska toponimia XVI w., przedstawiona w słowniczku monografii R. I. Kersty (zob. Kerst). Dla porównania, gdzie jest to możliwe, podaję odniesienie do współczesnej pełnej formy imienia.

³ H. Górniewicz podkreśla, że nazwy od przyswojonych i spieszczonych imion są charakterystyczne dla Wschodniej Słowiańszczyzny (zob. Górniewicz 1968: 138).

⁴ Nie wyjaśniam nazw z jasnym znaczeniem.

i z suf. *-iv* związane było ze znacznym wzrostem nazw z formantem paradygmatycznym, w Czernihowszczyźnie ten wzrost jest niewielki (11% wobec 9%).

1.2. Toponimy, które nie były nazwami mieszkańców

Podstawową grupą nazewniczą wśród toponimów, które nie były nazwami mieszkańców, są nazwy dzierżawcze. Ośrodek produktywności nazw z suf. *-iv* i *-yn* obejmuje zachodnią Ukrainę i pogranicze polsko-ukraińskie (Pluskota 1988, mapa 5-7), więc w toponimii ziemi czernihowskiej (po 11% w obu stuleciach) wskaźniki bliższe są ziemi kijowskiej (odpowiednio 9% i 13%). Grupa nazw z suf. *-yn*, zmniejszając swój udział w kolejnym wieku (4% w XVIII w. wobec 7% w XVII w.), również zbliża się do toponimii Kijowszczyzny (3% w XVIII w.). W toponimach z formantem *-ov-* i *-yn* ponad połowa nazw ma w podstawach przymysłowe, por. przykłady nazw odmiennych: XVII w.: *Миколајовъ*, *Зьнковъ* (*Zen'ko* Kerst. ← *Zinovij*), *Иваньковъ*; XVIII w.: *Леньковъ* (por. *Len*, *Lyenko* Kerst.), *Юхновъ* (*Juchno* Kerst. ← *Jurij*), *Петрушинъ* (*Petruša* Kerst. ← *Petro*) i odprzezwickowych lub odzawodowych: XVII w.: *Вайков* (ukr. *bajkyj* 'ten, który dużo mówi' Hrin.), *Дрихайдъ* (por. ukr. *dryhaty* st.ukr. 'm. in. robić szybkie ruchy nogą' Hrin.), *Хвастовъ* (ukr. *chvast* 'chwali się' Hrin.), *Мутын* (por. ukr. *mutyty* 'm. in. bałaganić' Hrin.); XVIII w.: *Борцовъ* (ukr. *boršč* 'barszcz' Hrin.), *Галковъ* (*hałka* 'kawka' Hrin.), *Лосева* (ukr. *łos* 'łoś' Hrin.), *Пекаревъ* (ukr. *pekar* 'piekarz' Hrin.), *Рассудовъ* (ukr. *rozsudyty* 'rozsądzać' Hrin.), *Тютюниковъ* (ukr. *tjutjunnyk* 'pracujący na plantacji tabaki i jej sprzedawca' Hrin.); *Журавлинъ* (ukr. *žuravel* 'żuraw' Hrin.), *Лопатинъ* (ukr. *łopata* Hrin.), *Слабинъ* (por. ukr. *ślabo* 'źle, słabo' Hrin.), *Холявино* (ukr. *choljawa* 'cholewka buta' Hrin.). Należy podkreślić, że nazwy na *-yn* są formacją nieliczną, ale zachował się w nich (sporadycznie) rzadki typ imion z suf. *-'ata*: *Хусиатинет* Instr., *Конятинъ*.

Nazwy dzierżawcze mogą występować z innymi formantami: z suf. **-j-* (np. *Сиволожъ* – z rdzeniem *volod-*), z suf. *-yna* // *-izna* (np. *Михальщина*); rzadkie są formy prymarne: *Баба*, *Козієт*, *Скитак* (por. ukr. *skityty* 'stracić, zamarnować' Hrin.) i in. W toponimii Czernihowszczyzny notowane są – sporadyczne na innych obszarach ukraińskich – nazwy dzierżawcze z suf. *-sk-*: *Галинскъ* (por. *Hal'* ← *Halaktion* i in. Kerst.), *Гриневскъ* (*Hryn'* Kerst. ← *Hryhorij*), *Григорьевскъ* (*Hryhorej* Kerst.), *Марковскъ* (*Marko* Kerst.), *Бутовскъ* (por. ukr. *but* 'but', *buta* 'duma, buta' Hrin.). Toponimy na *-sk-* znane są w XVI wieku w toponimii rosyjskiej (Sosnowski 2000: 101-102).

Nazwy z suf. *-(ov)ka* nie są jeszcze liczną grupą w XVII wieku, równą nazwom na *-ov-* (po 11%). Zbliżone są swoim wskaźnikiem do nazewnictwa Kijowszczyzny, zob. tabelę 2. Produktywność danego typu nazewniczego

wzrasta w toponimii ziemi czernihowskiej w XVIII wieku ponad dwukrotnie (11% w XVII w. i 29% w XVIII); bardzo wysoki wskaźnik udziału nazw na *-ka* mają inne obszary Ukrainy, głównie województwo kijowskie (24%). Na produktywność suf. *-ivka* od XVII i XVIII wieku wskazuje też toponimia rosyjska (Sosnowski 2002: 102).

Odimienne formy są w tej grupie liczniejsze niż w innych typach nazewniczych, imiona występują przede wszystkim w pełnej, rzadziej hipokorystycznej formie: XVII w.: *Максимовиць* Loc. (*Maksym Kerst.*), *Степановка* (*Stepan Lew.*), *Владимировка* (cerk. *Wladimir*); XVIII w.: *Александровка* (*Ałeksandr Kerst.*), *Андрьевка* (*Andrej Kerst.*), *Сахновка* (*Sachno Kerst.*), *Петровка* (*Petr'' Kerst.*), *Филимоновка* (*Fyłymon'' Kerst.*). Mniej niż połowa nazw ma w podstawach nazwę herbową lub przezwisko: XVII w.: *Горностаевка* (n. herbowa *Hornostaj* Ruk. XVII), *Воронувка* (ukr. *voron* 'kruk' Hrin.), *Драбовка* (ukr. *drab* 'oberwaniec, biedak' Hrin.), *Медведовка* (ukr. *medvid* 'niedźwiedź' Hrin.), *Носовка*; XVIII w.: *Гусевка* (ukr. *hus* 'gęś' Hrin.), *Хриповка* (ukr. *chrypity* 'chrypieć' Hrin.) i in.

Nazwy topograficzne i kulturowe są z kolei przeważnie nazwami prymarnymi, które stanowią w XVII wieku 19%, a w XVIII wieku 18% całej toponimii. W nazwach topograficznych rzadkie są toponimy sekundarne. Podobnie jak na pozostałym obszarze ukraińskim, różnorodne są formanty uczestniczące w tworzeniu tej grupy. Są tu przede wszystkim formy na *-ycja, -ec'*, *-ov-, -ka, -уна, -n- (-n-')*: XVII w.: *Сосниця* Dat., *Кропивное* (ukr. *kropywa* 'pokrzywa' Hrin.); XVIII w.: *Берестовець*, *Горбовь* (ukr. *horb* 'pagórek, garb' Hrin.), *Гушчя* (ukr. *hušča* 'gestwina' Hrin.), *Оболонь* (ukr. *obolon'* 'nizina pokryta trawą' Hrin.), *Березанка* (por. ukr. *bereza* 'brzoza' Hrin.), *Дубровка* (ukr. *dubrova* 'las dębowy' Hrin.), *Тростянка* (ukr. *tröst* 'trzcina', *tröstjanyj* Hrin.), *Угловка* (ukr. *vihoł*, ros. *ugol* 'róg, kąt' Hrin.), *Дубровное*, *Подгорное* (ukr. *hora* 'góra' Hrin.), *Горскъ* i in. Wśród nazw prymarnych występuje l. pojedyncza i mnoga: XVII w.: *Пньсками* Instr. (st.rus. *pesok''* 'piasek' Srezn.), XVIII w.: *Верьба* (ukr. *verba* 'wierzba' Hrin.), *Грязная* (ukr. *hrjaz* 'błoto' Hrin.), *Бньлые Берега* (st.rus. *betlyj* 'biały', *bereg''* 'brzeg' Srezn.), *Горки*, *Лески*, *Холмы* (ukr. *chołm* 'wzgórze' Hrin.), *Черешеньки* (ukr. *čerešen'ka* 'czereśnia dem.' Hrin.), *Ямище* (ukr. *jamyšče* 'wielka dziura, jama' Hrin.). W nazwach kulturowych jeszcze rzadziej występują formy sufiksalne, np. w XVII w.: *Кролевецъ* i w XVIII w.: *Новоселировка*, częste są z kolei zestawienia z członem *stary, nowy* i z przymiotnikiem odmiejscowym: XVII w.: *Новою Греблею* Instr., *Новіє Млини*, *Новій Биховь*, *Старій Биховь*; XVIII w.: *Новый Жадовь*, *Старый Жадовь*, *Гута Студенецкая*, *Старые Яриловичи*. W nazwach prymarnych w XVII w. występuje i liczba

pojedyncza, i mnoga: *Слободица* (ukr. *Słoboda* – ekwiwalent polskiej *Woli*), *Ставица* (ukr. *stavyšče* ‘miejsce, gdzie był staw’ Hrin.), *Срѣбномъ* Instr. (ukr. *sribnyj* ‘srebrny’ Hrin.); w XVIII wieku nazwy notowane są przeważnie w liczbie pojedynczej: *Будице* (ukr. *budyšče* ‘miejsce, gdzie wyrabiano potaż’ Hrin.), *Городице* (ukr. *horodyšče* ‘dawny wał obronny usypany z ziemi’ Hrin.), *Гута, Гутка, Рудня* (ukr. *rudnja* ‘miejsce wydobywania rudy; zakład’ Hrin.), *Улиця* (ukr. *vułycja* ‘miejsce, gdzie zbierają się chłopcy i dziewczęta na tańce i śpiewy’ Hrin.), *Жельзной Мостъ*; jest to również przejawem ogólniejszej tendencji singularyzacji nazw.

Tabela 1. Procentowe zestawienie dwóch podstawowych grup nazewniczych

	Cz.		Ł.		Kij.	
	XVII w.	XVIII w.	XVII w.	XVIII w.	XVII w.	XVIII w.
Toponimy utworzone od nazw mieszkańców	20%	21%	22%	22%	32%	22%
Toponimy, które nie były nazwami mieszkańców	80%	79%	78%	78%	68%	78%

Tabela 2. Procentowe zestawienie liczniejszych grup nazewniczych

Formant	Cz.		Ł.		Kij.	
	XVII w.	XVIII w.	XVII w.	XVIII w.	XVII w.	XVIII w.
-yč'i	8%	7%	6%	7%	8%	3%
Formant paradygmaticzny (nazwy odrodowe)	9%	11%	8%	10%	16%	12%
-ov-	11%	11%	18%	16%	9%	13%
-ivka	11%	29%	3%	10%	12%	24%
Nazwy bez wykładników formalnych	19%	18%	9%	15%	13%	14%
Zestawienia	10%	7%	8%	6%	8%	7%

2. Wpływy polskie w zapisach

W odróżnieniu od innych obszarów Ukrainy, gdzie wpływy polskie nasilają się w toponimii w XVII i XVIII wieku, w Czernihowszczyźnie – ze względu na niedługi czas polskiego zwierzchnictwa – polonizmy nie są liczne. Przejawiają się one przede wszystkim w XVII wieku w polskich źródłach i dotyczą:

- 1) polskiego zapisu pewnych cech fonetycznych:
niepełnogłosu: *Brody, Kisielgrad, Łozinne Głowy, Złoczynka*;
realizacji głoski ś: *Barszczowo, Kopytowo Białe, Laskonogi, Czartoryje*;
obecności nosówek i ó: *Dąbrowice G., Dembe, Głuchów, Nosówka, Ostrówek*;
nazw z g, rz: *Nowa Glibowa, Bogdanowa G., Brzezinka, Brzytanow, Strzelniki, Zwierzynka*;
nazw z ć i z inną miękką spółgłoską: *Dziewica, Sośnica, Trościanka*;
niekiedy polska wersja jest dubletem nazwy, np.: *Chelmy // Chołmy, Nowosiołki // Nowosiłki, Studzienki // Studenki*;
- 2) polskiej wersji imienia: *Sebestyanow, Zygmuntow*; polski wariant imienia może występować jako wariant nazwy: *Murawejka* teraz *Jerzypole*;
- 3) polskich sufiksów: *-izna* i *-ek*: *Kowalowszczyzna, Pawrosztyzna, Worowek*;
- 4) postpozycji przymiotnika *nowy, stary* w zestawieniach: *Babowicz Nowy i Stary*⁵;
- 5) hiperpoprawnych form, np.: *Mięzyn* obok poprawnego *Miezyn*, czy *Uszczyn* obok *Huszczyn*;
- 6) innych leksemów, czasem w połączeniu z drugim elementem ukraińskim: *Iwaskowe Siedlisko, Polski Kamień, Targowica, Wolka*.

W XVIII wieku, co jest zrozumiałe, zapisów polskich jest niewiele, w źródłach notowane są – wspomniane wyżej – niektóre cechy fonetyczne polskie: *Кролевецкая, Средняя, Czartkowszczyzna, Głuchow, Godenki // Chodenki*. Polski wpływ widać w słownictwie polskim, np. *Прицегельня*.

3. Tendencje ogólnoukraińskie

W toponimii Czernihowszczyzny zauważyć można podobne zjawiska, jakie odnotowałam na pozostałym obszarze ukraińskim:

- wahania sufiksów, np. *-yči* i *-ci*: *Michnowyci // Michnowce*;
- singularyzację i maskulinizację nazw wynikającą z tendencji do skracania nazw, np. *Litwinowice // Litwinowiec*; przeważnie męską formę mają nazwy z suf. *-sk-*: *Григорьевскъ, Меленскъ*;
- pojawianie się pseudodzierżawczych sufiksów, np. suf. *-ov*, por. w obocznych formach, np.: *Bubultowce // Bobultowo, Durmianki // Durmiankow*;
- zastępowanie formantów: *-ov* i *-yn* przez bardziej produktywny sufiks *-ka*: *Domyslin* alias *Domyslinka, Komarow // Komarowka*; zjawisko to wynika przede wszystkim z wyjątkowo dużej produktywności formantu *-ivka*

⁵ Taki wniosek mogę przyjąć po bardzo dokładnej analizie zestawień na obszarze Ukrainy od XVI do XVIII w. Na wschodzie Ukrainy przymiotniki występowały w zasadzie w prepozycji.

w XVIII wieku; tendencja ma związek z ogólniejszym zjawiskiem przesunięcia aktywności formantów przymiotnikowych na rzeczownikowe.

Cechą charakterystyczną toponimii województwa czernihowskiego jest mniejsza liczba nazw odimiennych w najstarszym nazewnictwie i związki toponimii badanego obszaru z toponimią rosyjską, zwłaszcza z nowogrodzką.

Rozwiązanie skrótów

Acc. – Accusativus (biernik)

cerk. – cerkiewny

Cz. – województwo czernihowskie

Dat. – Dativus (celownik)

dem. – deminutivum

Dok. 1638 – Україна перед визвольною війною 1648-1654 рр. Збірка документів (1638-1648 рр.). Видавництво АН УРСР, Київ 1946

G. – Genetivus (dopełniacz)

Hrin. – Б. Грінченко, Словник української мови, т. 1-4, Київ 1907-1909

Instr. – Instrumentalis (narzędnik)

Kerst. – Р.Й. Керста, Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування, Київ 1984

Kij. – województwo kijowskie

Lew. – С.П. Левченко, Словник власних імен людей (українсько-російський і російсько-український), Київ 1967

Loc. – Locativus

Ł. – powiat łucki (Wołyń)

m. – мапа

MK – Sigillata Metryki Koronnej – mikrofilmy, Archiwum Skarbu Koronnego, w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie

n. miejsc. – nazwa miejscowa

Pert. – „Polonia 1770” K. De Perthéesa, Warszawa 1987

pol. – polski

por. – porównaj

ros. – rosyjski

Ruk. XVII, Ruk. XVIII – рękopiśmienne dokumenty ze źródeł ukraińskich z XVII i XVIII w., пр. Збірник бумаг Сулими; Герби фамилий Черниговского дворянства, [в:] Центральна Бібліотека НАН України ім. Вернадського, Київ, Іститут Рукопису. Отд. II

rz. – rzeka

SG – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. I-XV, Warszawa 1880-1902.

Srezn. – И.И. Срезневский, Словарь древнерусского языка (репринтное издание), т. 1-3, Москва 1989.

st.pol. – staropolski

st.ukr. – staroukraiński

st.rus. – staroruski

suf. – sufiks

Тор. XVIII – О. Лазаревский (ред.), Генеральный опис Лівобережної України 1765-1769 pp. Показчик населених пунктов, Київ 1959

ukr. – ukraiński

wsp. – współczesny

Źródła XXII – Źródła dziejowe, t. XXII, Ziemie ruskie. Ukraina (Kijów – Braclaw), Warszawa 1897

Bibliografia

Bieńkowski 1970: *Organizacja Kościoła Wschodniego w Polsce*, [w:] *Kościół w Polsce*, t. II *Wiek XVI-XVIII*, s. 781-1049, Kraków.

Górniewicz H., 1968: *Studia nad rodowymi nazwami miejscowymi na tle innych języków słowiańskich (Synteza)*, Gdańsk.

Jabłonowski A. (oprac), 1889-1904: *Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Epoka przełomu z w. XVI na XVII. Dział II: Ziemie ruskie Rzeczypospolitej*, Warszawa – Wiedeń.

Pluskota T., 1998: *Nazwy miejscowe ziem ruskich Rzeczypospolitej XVI-XVIII. Toponimia Ukrainy i pogranicza polsko-ukraińskiego*, Bydgoszcz.

Serczyk W., 1990: *Historia Ukrainy*, Warszawa.

Sosnowski J., 2002: *Toponimia rosyjska XVI wieku. Nazwy wsi*, Łódź.

Taszycki W., 1946: *Słowiańskie nazwy miejscowe (ustalenie podziału)*, Kraków.

Zusammenfassung

Im Artikel werden die Ortsbezeichnungen in der Tschernikowski – Woiwodschaft semantisch und strukturell analysiert. Das Material bilden zahlreiche polnische und ukrainische Quellen, die sowohl veröffentlicht als auch nicht veröffentlicht wurden (siehe das Literaturverzeichnis).

Es wird einerseits auf die Gemeinsamkeiten mit der Toponymik der Nachbarregionen: Wolyn und Kiev-Woivodschaft hingewiesen, andererseits auf bestimmte Besonderheiten, z.B. vereinzelte denominative Bezeichnungen in der Alten Namenkunde. Außerdem verbinden bestimmte Erscheinungen (geringe Anzahl der denominativen Bezeichnungen und große Anzahl der Possessivbezeichnungen mit dem Suffix *-sk-*) die Toponymik von Tschernikow mit den russischen Ortsbezeichnungen.

In der Toponymik der untersuchten Region werden viele allgemeinukrainische Tendenzen im 18. Jh. festgestellt, z.B. die Produktivität des Suffix *-ka* u. a.